

La redescoberta de tres castells gironins

Lluís Bayona, Irene Llusent

Servei de Monuments de la Diputació de Girona

La muntanya vivia aleshores esplèndidament. Refugi davant els musulmans, les seves valls eren curulles de gent: esglésies, monestirs, viles, poblets, teixien i desteixien la vida de cada dia, mentre a l'entrada dels congostos, els altívols castells i places fortes, entre ells la humil Barcelona comtal, defensaven llur seguretat.

Notícia de Catalunya, Jaume Vicens Vives

El concepte de *patrimoni* ha ampliat significativament l'àrea conceptual que abasta des del moment que es va començar a formar amb l'esclat de la Revolució Francesa a finals del segle XVIII, atès que ha passat de fer referència únicament a alguns edificis arquitectònicament destacats a incloure pràcticament tot allò que està relacionat amb l'activitat humana (Capel 2014, 98). No obstant això, encara ara, dins de l'imaginari col·lectiu, aquest terme o, més concretament, el de *monument*, se segueix relacionant majoritàriament amb una construcció històrica d'unes certes dimensions que, a la pràctica, és un element emblemàtic dins d'un territori concret. És a dir, una mena de baula de la memòria col·lectiva que la uneix amb el seu passat i l'ajuda a definir la seva identitat (Ballart 1997, 232). Dins d'aquest conjunt, els castells, per les dimensions que tenen i per la seva situació geogràfica destacada, sempre han estat entre aquestes baules unes de les més conegudes i visibles. A això cal afegir-hi un fet que ve a reforçar aquesta relació amb l'imaginari col·lectiu: la doble percepció que hom ha tingut d'aquesta mena de construccions. En primer lloc, una de positiva, majoritàriament apareguda al segle XIX, per la qual se'ls ha percebut com un element romàntic que rememorava un passat medieval mític, origen de la nació mateixa. I, en segon lloc, una altra de negativa, amb un origen més antic, segons la qual se'ls relaciona amb l'opressió exercida per les elits feudals

que hi residien sobre una pagesia subordinada, inculta i indefensa (Le Goff 2018, 79 i seg.).

Curiosament, malgrat aquesta presència destacada, els castells també han estat els grans oblidats entre els béns patrimonials, ja que fins fa relativament poc, exceptuant algun cas escadusser, han restat abandonats mentre la natura els engolia i els habitants de la rodalia els saquejaven cercant-hi materials aprofitables per a noves construccions, de manera que se'n perdia fins i tot la memòria.¹ És, per exemple, el cas del castell de Montsoriu, veritable joia del gòtic militar català, que destaca tant per la grandària —la major part de castells catalans sempre eren de mida modesta (Hernández 2004, 2015 i seg.)— com pel valor històric i artístic de les restes. Tot i això, aquest castell no va rebre les atencions de les institucions catalanes fins a finals del segle XX i, de fet, la seva restauració avui dia encara no ha acabat. O, per esmentar un segon exemple, en què ha intervingut el mateix Servei de Monuments de la Diputació de Girona, el cas del castell de Rocabruna, que destaca també per les grans dimensions i pel valor de les troballes arqueològiques que s'han fet durant les feines d'excavació. Doncs bé, aquest castell no es va recuperar fins ben entrat el segle XXI, quan la Diputació de Girona, a la qual es va cedir, es va fer càrrec de la restauració. De fet, aquest procés d'intervencions ha culminat recentment amb la publicació del llibre *L'armament del castell de Rocabruna* (Agustí/Bayona 2022).

¹ Cal no oblidar que l'únic estudi global sobre els castells catalans és relativament recent, atès que la primera edició data del 1967. Es tracta del llibre *Els castells catalans*, dirigida pel conegut historiador Pere Català i Roca.

Conscients d'aquesta situació i sempre a instància dels municipis on s'alcen aquests tresors de la nostra història, el Servei de Monuments fa anys que actua per tal de recuperar-los, revalorar-los i afavorir-ne la visita.² Avui dia, el conjunt d'intervencions que s'han portat a terme en els castells és ingent, des de restauracions completes de tot el conjunt arquitectònic fins a simples actuacions puntuals que només volen assegurar la conservació d'algun dels elements més precaris. Per això, aquest article se centra en tres casos concrets, en els quals s'ha intervingut de maneres molt diferents: el castell de Juià (Gironès), el castell del Bertran (Albanyà, Alt Empordà) i el castell de Milany (Vidrà, Osona). Certament, tots tres tenen característiques i condicionants propis que els diferencien clarament. Tanmateix, també tenen diversos elements comuns que són els que permeten agrupar-los i parlar-ne com a conjunt: en primer lloc, l'emplaçament geogràfic, que els converteix en elements destacats del territori i en veritables indrets de la memòria;³ en segon lloc, tots tres han patit una problemàtica molt semblant que n'ha condicionat la restauració, atès que es tracta de punts relativament aïllats, d'accés difícil i que han sofert uns embats meteorològics semblants i uns processos d'abandó i enderroc també quasi idèntics; i, en darrer lloc, en tots tres coincideix l'objectiu que es volia aconseguir amb la intervenció restauradora: fer-los accessibles i comprensibles al conjunt de la ciutadania.

CASTELL DE JUIÀ, GIRONÈS (2014 - EN PROCÉS)

Les primeres referències al castell de Juià daten de la segona meitat del segle XI i, igual que el castell de Palagret de Celrà (restaurat ja fa alguns anys pel Servei de Monuments), situat molt a prop, era propietat del bisbe de Girona. A partir del segle XIII, els feudataris del castell eren els senyors de Cervià, que encara el posseïen a mitjan segle XIV. Al segle XV, durant la Guerra Civil catalana (1462-1472), va ser assetjat i destruït. Arqueològicament, s'ha comprovat que l'origen del castell és una petita fortificació de planta rectangular (de 10 m de llargada i 4 d'amplada), possiblement una mena de torre. Posteriorment, va passar per dues fases de renovació, la darrera a mitjan segle XIV, quan s'hi van afegir noves construccions pels costats est, nord i oest, de manera que va esdevenir una planta quadrangular, d'uns 500 m², organitzada a l'entorn d'un gran pati interior, on hi havia la cisterna que recollia l'aigua de les teulades. El conjunt estava defensat per nombroses espitlleres que s'obrien als murs exteriors i un fossat que l'envoltava totalment. L'entrada, situada al costat nord,

Figura 1. Castell de Juià. Vista del fossat, restes d'arrencada de les arcades del pont d'accés, nova passera sobre els nivells originals i, al fons, l'agulla de pedra i la tàpia que inicialment eren l'únic element visible del conjunt.

es feia a través d'un pont de pedra sostingut per arcs de mig punt.

La intervenció es va iniciar amb la tala de l'arbrat que cobria totalment el castell i el feia gairebé invisible, i amb la consolidació urgent d'un mur d'alçada significativa de la muralla exterior nord, que patia greus problemes d'estabilitat, ja que només conservava un dels dos fulls exteriors de pedra i, per tant, el rebliment interior de la tàpia restava exposat a la intempèrie. Un cop estabilitzat aquest element, es va endegar una excavació arqueològica resseguint la topografia, la qual cosa va suposar haver de moure grans quantitats de terra i enderrocs. Així es va perfilar un primer recinte, on destaca un pati central que organitza internament el conjunt i una gran sala, corresponent a la construcció fortificada rectangular que havia originat el castell, de la qual es van arrodonir les cantonades interiors quan se'n va modificar l'ús. També, a la zona del pati i just sobre l'entrada de la sala esmentada, es van posar al descobert les restes d'una gran escala de pedra que permetia pujar a un primer pis que havia desaparegut (Codina/Muntaner 2020, 311-315). La conservació d'una bona part d'aquest element i el fet que les seves restes estaven ensorrades al lloc original va permetre recuperar-lo, de manera que

² El Servei de Monuments és el departament de la Diputació de Girona que s'encarrega de gestionar peticions d'ajut tècnic o econòmic dels ajuntaments de la demarcació de Girona. Sempre actua a petició i instància d'aquests ens, atès que la Diputació no té competències pròpies en aquest àmbit. Vegeu l'article 36 de la Llei 7/1985, de 2 d'abril, de bases del règim local.

³ Els espais o llocs de memòria són indrets on es relaciona i es fomenta la reflexió sobre la memòria i el patrimoni. Aquest terme, no exempt de crítica, fou creat per l'historiador francès Pierre Nora als anys vuitanta i noranta del segle passat.

Figura 2. Castell de Milany. Vista aèria del conjunt, amb el camí de ronda sobre el cingle en primer pla i la torre amb el nou mirador al fons.

ha esdevingut un magnífic mirador sobre les restes del castell i el seu entorn. Amb posterioritat, un cop excavat i consolidat el recinte interior, s'ha continuat excavant en l'ampliació del segle XIV i en el fossat que envolta el conjunt. Aquesta intervenció, encara no acabada, ha permès recuperar l'arrencada de les arcades originals del pont d'accés. Un nou pont metàl·lic permet salvar el fossat i accedir a l'interior del recinte del castell a través dels nivells originals, alhora que permet veure les restes del pont original. Com ja s'ha esmentat, encara resten per finalitzar les excavacions del fossat, la consolidació de les escarpes del castell que hi donen i l'accés a l'altra banda del pont, actuacions que sens dubte aportaran noves dades per poder plantejar una bona solució arquitectònica i didàctica per completar el conjunt.

CASTELL DE MILANY DE VIDRÀ, OSONA (2011 – EN PROCÉS)

Milany va ser el centre de la baronia que s'estenia als dos vessants de la serra homònima, i destaca pel fet de ser el castell medieval més alt de Catalunya (1.530 m). Tot i que s'esmenta documentalment ja des del segle X, les restes visibles actualment pertanyen a una reconstrucció de finals del segle XIII. A més, el conjunt es va veure molt afectat pels terratrèmols que van sacsejar Catalunya al segle XV, que van provocar l'enderroc de la capella de Sant Pere, situada dins de la fortalesa. Finalment, va prendre un paper rellevant durant les guerres dels remences, quan va ser ocupat per aquests pagesos revoltats contra els seus senyors.

En el moment de començar les obres, només era visible un petit pany de paret en forma d'agulla, molt afeblit en la part inferior, situat sobre un petit turó que senyorejaven el conjunt. De manera immediata i urgent es va consolidar aquest element i, només llavors, es van iniciar les excavacions arqueològiques al seu entorn. Això va permetre descobrir que aquesta paret era en realitat la resta d'una torre d'homenatge de planta quadrangular. De fet, això es va poder confirmar poc després amb la consulta de diversa documentació fotogràfica, atès que una bona part del pis superior s'havia conservat fins a la primera meitat del segle XX. D'aquesta manera, mercès al treball amb fotogrametria, s'ha pogut plantejar una hipòtesi de reconstrucció d'aquest element que, originalment, constava de dos pisos. A més, en un gran bloc escapçat prop de l'agulla esmentada, s'hi va reconèixer el brancal interior de la porta d'entrada del primer pis, avui inexistent. Per donar visibilitat a aquestes troballes, es va bastir un mirador sobre les restes de la torre, la base del qual reproduceix la geometria de la volta de la planta baixa i alhora fa de base del primer pis. Paral·lelament, es van continuar les excavacions del conjunt, la qual cosa va permetre localitzar l'entrada original del castell en el sector est, la cisterna, l'església enderrocada pels terratrèmols, les estances del sector sud del castell i un pas de ronda exterior parcialment desaparegut cingle avall (Fàbregas 2017, 139-151). Tots aquests elements i espais han estat consolidats per fer-los comprensibles i visitables; a la zona d'accés i al pas de ronda ha estat necessari completar les restes amb noves zones transitables protegides de les caigudes. A

causa de la localització remota del castell, els treballs han disposat d'un transport aeri de material i maquinària. Actualment, encara continuen les excavacions i les consolidacions, però es preveu acabar-les d'aquí a poc temps, per deixar el conjunt visitable.

CASTELL DEL BERTRAN A ALBANYÀ, ALT EMPORDÀ (2016 - 2022)

El Casal es va construir sobre un vessant envoltat per un meandre del riu Muga, en un indret de gran visibilitat sobre l'entorn. Consta de dos edificis centrals situats a nivells diferents i separats per un passadís, tot i que a l'entorn hi ha altres estructures, com un colomar de planta circular, possiblement d'època romànica. El cos principal mesura uns 200 m² i era destinat a l'habitatge, i també hi havia un forn i un molí. El de la feixa inferior, d'uns 140 m² de superfície, contenia estables, magatzems i cellers. Tots dos tenien un pis superior i una coberta de teules. A l'espai perimetral hi ha una cisterna d'uns 6.000 l de capacitat, situada sobre una antiga pedrera, un altre colomar i altres edificis secundaris. El seu origen s'ha de buscar al segle XI, tot i que va ser al llarg del segle XIII quan el conjunt va tenir un creixement destacat. De fet, la major part de les estructures daten d'aquest període. Malgrat la llunyania, el lloc acusa la situació general de crisi que va viure el país a partir de mitjan segle XIV, la qual va comportar un despoblament notable. El moment final del Casal s'ha d'emmarcar, però, durant el conflicte remença de la segona meitat del segle XV, quan el conjunt, ben fortificat, va quedar sense ús i abandonat. De fet, alguns indicis apunten que el lloc va patir un incendi molt important que es pot relacionar amb aquest conflicte.

L'inici de l'actuació va ser l'intent de salvar l'arcada del portal d'entrada del castell, que estava en un estat pèsim, colgada per la runa i perillosament inclinada; i el colomar romànic situat força a prop, amb un interessant parament en *opus spicatum*, que també tenia problemes de conservació. Inicialment, es van establir els dos elements i a continuació es van començar les prospeccions arqueològiques, que comportaren moviments de terra molt importants amb maquinària. Aquest buidatge, que inicialment no va esgotar els nivells arqueològics, va permetre delimitar les diverses dependències del castell i la seva l'extensió real. Amb aquesta intervenció, a més, a la sala principal es van detectar les arrencades d'uns arcs de pedra i nombroses de les seves dovelles, que havien caigut (Puig, 2020, 275-278). Així, es va poder recuperar i completar una arcada que, amb les restes d'un mur que havia conservat una certa altura, van servir com a base d'un petit mirador sobre el conjunt. A l'extrem nord, arran del cingle i aïllada del conjunt d'edificis centrals, hi apareix una torre de planta ovoide amb un parament interior ple de buits alterns entre pedres, que sembla haver funcionat com un element de defensa i colomar. En aquest element s'hi ha col·locat un element lleuger d'accés a

l'interior que permet observar el mateix colomar i la vall amb el riu Muga. Finalment, s'ha anat excavant i consolidant tot el conjunt, i s'han recuperat diversos espais, com la sala davant l'accés, la cisterna i la resta d'estructures, algunes de molt malmeses, per tal de permetre'n la visita. L'acabat del paviment de les estances s'ha aconseguit amb sauló mesclat amb calç aèria, amb l'objectiu de contenir al màxim l'aparició de vegetació. En l'última campanya, s'ha excavat un tancat de bestiar en un replà més baix que ja no formava part del castell i l'accés des del riu cap al castell. La intervenció final ha consistit a col·locar uns panells informatius generals i indicadors del recorregut circular que es proposa amb explicacions en cadascun dels punts d'interès.

En aquestes tres intervencions el Servei de Monuments ha mantingut en tot moment la voluntat de recuperar les restes dels castells per assegurar-ne l'accés i el gaudi lliure dels possibles visitants, ja que, en el fons, és el que justifica la intervenció i la dota de valor social. És a dir, l'accés lliure, la col·locació de panells informatius, la recuperació d'elements, espais i recorreguts originals, la visió elevada des de miradors, etc., són, en definitiva, diferents instruments i recursos que permeten acostar i fer comprensible d'una manera senzilla i efectiva el monument al visitant.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., BAYONA, L.(coord.) 2022, *L'armament del castell de Rocabrana*. Girona: Diputació de Girona.

BALLART, J. 1997, *El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso*. Barcelona: Ariel.

CAPEL, H. 2014, *El patrimonio: la construcción del pasado y del futuro*. Barcelona: Ediciones del Serbal.

CODINA, F., MUNTANER, L. 2020., El castell de Juià (Gironès), les intervencions dels anys 2018 i 2019. A: BURCH, J., BUXÓ, R., FRIGOLA, J., FUERTES, M., MANZANO, S., MATARÓ, M. (eds.), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Castelló d'Empúries: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Universitat de Girona, 311-315.

FÀBREGAS, M. 2017, Sota l'enderroc: les restes del castell de Milany, *Ausa* 179, 139-151.

HERNÁNDEZ, F. X. 2004, *Història militar de Catalunya. Vol. II: Temps de conquesta*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor.

LE GOFF, J. 2018, *Herois i meravelles de l'edat mitjana*. Barcelona: Àtic de Llibres.

PUIG, A. M. 2020, Noves intervencions al casal del Serrat o del Bertran (Albanyà, Alt Empordà). A: BURCH, J., BUXÓ, R., FRIGOLA, J., FUERTES, M., MANZANO, S., MATARÓ, M. (eds.), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Castelló d'Empúries: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Universitat de Girona, 275-278.